

Темченко А.

**Семантика житла українського селянина.
Будинок як модель Всесвіту.
Частина III (хаос і космос)**

Організація простору. Першим етапом є визначення геометричних параметрів обмеженого простору, де мешкатиме родина. У цьому разі простір з відкритого стає замкненим, відтак природних хаос перетворюється на культурний космос. Встановлюється своєрідний периметр безпеки, виникають кордони, що розмежовують «своє» і «чуже», «внутрішнє» і «зовнішнє», «культурне» і «природне». Відбувається уявне розтягування горизонтального простору¹, який адаптує природні об'єкти, які потрапляють у його силове поле. Внаслідок цього з'являється обійстя – захищеним периметр, який можна обійти. Предметними форпостами кордонів «зовнішнього» і «внутрішнього», пропускними пунктами, що виконують функції своєрідних фільтрів виступають поріг, двері, вікно, комин і димар.

Час будівництва. Зазвичай будувати починали весною або літом, оскільки до початку холодів житло має бути готовим. Намагалися починати на повний місяць, щоб будинок був завжди повний. У цьому контексті стає зрозуміла заборона свистіти і у хаті, оскільки свист є ознакою пустоти. Важливим вважався день початку. Сприятливими були вівторок, четвер, п'ятниця або субота. Намагалися не починати у понеділок (день місяця / гробки), у святкові дні, особливо присвячені святим мученикам, оскільки можуть виникнути перешкоди під час будівництва.

Етапи будівництва. Спочатку визначали розмір будинку шляхом визначення кутів². З цією метою копали ямки або вбивали кілочки. З настанням темряви біля них клали зерна пшениці або жита, кількість яких була кратна трьом, наприклад: тридцять, тридцять три, тридцять шість, – які є рудиментами жертви кутному богу, іноді ставили миски з водою. У центрі контурів майбутнього будинку ставили стилізований престол у вигляді столика, який застеляли рушником і клали на нього хрест, хліб, чашу з водою і сіль.

На ранок перевіряли стан залишеного увечері зерна, хліба, води і солі. Ділянка вважалася благополучною, коли протягом ночі усе залигалося недоторканим. Для вірності ритуальні дії могли повторювати двічі або тричі. Для перевірки вологості проводили інший ритуал. На обраній ділянці залишали на ніч металеву сковороду або глиняний горщик із клаптиком вовни усередині. Вранці на дотик визначали стан вовни, надмірна вологість якої свідчила, що майбутній будинок буде сирим, а відтак малоприслужним до життя.

На початку будівництва майстер підходив до столика (стилізованого престолу), брав у руки хліб на рушнику, цілував його і просив у Бога допомоги в

¹ Звідси: смислова семантика поняття «простінь» – те, що постилається в горизонтальній перспективі.

² Величина і висота храму визначалася вертикальним маркером у вигляді жердини, що символізували світове дерево або axis mundi (лат «вісь світу»).

роботі. Рушник призначався майстру в подарунок, крім того, йому давали відріз тканини для одягу і гроші. Обряд посвячення нагадує цехові звичаї середньовіччя, що свідчить про ментальну дотичність українських і європейських традицій. Майстер у цьому разі виконує функції священника, який вважався верховним жрецем свого клану (цеху). Відріз тканини вважався достойною платою, що є рудиментом часів відсутності мануфактурного виробництва. Після цього майстер збивав дерев'яний хрест, який «направляв» будівництво. Його поступово піднімали у процесі зведення стін до самої вершини даху, а потім прибивали до опори на горищі, щоб він беріг будинок. Паралельно відбувається перманентне хрещення новобудови.

Традиційно до майстра ставилися з повагою, щоб він не «зарубав» на господарів образу при закладці першої балки. Селяни вважали, що майстри володіли технологіями псування житла, наприклад, вмуровували у цеглу пір'їну, яка гула на вітру, у димар вставляли скло, у результаті чого димів комин, вмуровували порожні пляшки тощо. Під час закладки намагалися не попасти майстру на очі: від його погляду людина могла захворіти або навіть померти, що є психологічним рудиментом будівельної жертви, яку міг принести майстер. Натомість у вінець будинку як жертву клали символічні предмети: гроші, зерно, овечу вовну, квіти, трави, часник, ікони, святу воду тощо. Такі жертви закладали у чотирьох основних кутах майбутнього будинку, хоча традиційно місцем жертви вважався лише східний або «червоний» кут – майбутнє покуття. Символічними вважалися усі перші дії, як от: перший кілок, перший камінь, перший вальок з глини.

Після першого вінця або призьби могли ставити деревце, що позначає міфологічне прадререво, яке було спочатку творення світу³ (звідси асоціації з деревом роду). Будівництво таким чином начебто повторювало творення Всесвіту, де будинок є його земною проекцією. Аналогічний звичай зберігся на весіллі, на якому ставили «гільце» як символ народження нової родини. Натомість майстер стає деміургом, який творить новий світ на мікрорівні, де народжуватимуться діти, тому паралельно він є упорядником нової родини. У зв'язку з цим зрозумілими стають назви окремих ремесел, які асоціюються з творенням нових об'єктів, тому вони здавна вважалися магічними. Спосіб містичного творення пов'язується з таємними знаннями прихованих властивостей ключових світових субстанцій – води, вогню і землі (глини), а також уміння перемішувати їх у потрібних пропорціях і запікати при певній температурі у вогні, що додатково додавало майстру репутаційної ваги. Містичними вважалася

³ Ой як то ще було із нащада світа.

Радуйтеся! Ой, радуйтеся, люде, що вже Світ народився!

Ой як ще не було ні Землі ні Неба

А що тільки було та Синєє Море

А посеред Моря та Зелений Явір

А на Явороньку три Синії Птахи

Три Синії Птахи та Радоньку радять

Та Радоньку радять як Світ засновати.

праця коваля, гончара і теслі. Так, праця коваля пов'язувалася з умінням трансформувати твердий метал в інші речі залізні шляхом нагрівання і розм'якнення. Відповідні уміння додали йому містифікації, про що свідчать лексичні відповідники: коваль → коварний; кузня → козні; калити → «калиновий міст», як портал між «живим» і «мертвим» світом; д-р. жериво → жрати / жрець; д-р. жеравь → журавель → Жар-Птиця. Гоголівський Вакула мав надприродні властивості, володів вогнем і протистояв нечистій силі⁴, хоча його ім'я з гр. позначає «пастух» (βοῦκόλος – «волопас»). Відомо, що у грецькій, слов'янській, германській і романській міфологіях Громовик зображувався як віл. Невипадково його матір'ю була Солоха, одне з рідкісних номінацій відьми або русалки⁵. Солоха керує головними представниками «цього» і «того» світі, зокрема Дяком, Головою, заможним козаком Свербигузом і Чортом.

Гончарне горно розташовували нижче рівня землі, що лише одним виглядом нагадувало про потойбічний світ. У давнину дівчата ворожили за допомогою гончарних майстрів – потайки підкладали до візку гончара личак з правої ноги та спостерігали: куди гончар поїде, звідти й наречений буде. Невипадково розбиття горщика (знищення старого) символізувало початок нового етапу життя чи здобуття нового статусу, тому цей обряд часто здійснювали на весіллі, при народженні чи похованні.

Тесля знав природу дерева, коли і як його можна рубати. Невипадково Йосиф був теслею, сам Христос спочатку також був теслею (апокрифи). Тесля виконував функцію жреця під час будівництва, оскільки має покласти центральний сволок або матицю, що є не лише опорою стелі будинку, але і духовною опорою сім'ї. У заглиблення, в які опускали сволок, майбутні господарі клали гроші для благополуччя будинку, в кутах стін під бокові сволоки закладали жертвні атрибути. У східному куті клали речі, освячені у церкві, найчастіше ладанки, а в протилежному – матеріальні, такі як гроші і хліб, щоб будинок був не тільки захищений, але й в достатку.

З покладанням матиці пов'язаний обряд, який у народі називали «квіткою». Насправді «квіткою» називали дерев'яний хрест, на якому закріплювався букет з квітів і хлібних колосків. Господар чіпляв на сволок хустку, куди були загорнуті хліб і сіль, яку дарували майстру. Спорудження «квітки» і дарування хустки, хліба і солі нагадує весільні атрибути. Так, батьки нареченої на знак згоди давали сватам «квітку», а дівчина дарувала хлопцю хустку, хліб і сіль, після чого молодих садили на кожух. В окремих регіонах⁶ збереглися рудименти дохристиянських обрядів. По завершенню будівництва вгорі на головному сволоці ліпили символи родючості – глиняний пиріжок і вертикальну фігуру, що символізували жіночий і чоловічий статеві органи. Оскільки ці ограні були штучними, вони вважалися оберегами, яким неможливо було зашкодити, наприклад наслати хворобу, що забезпечувало родині родючість.

⁴ У в церкві Вакула намалював чорта, та «такого гидкого, що всі плювали, коли проходили повз».

⁵ Українське жіноче ім'я – від імені гр. Σαλώμη, «Саломея», дочка Ірода Антипи.

⁶ Відповідний обряд було записано автором у 90-х рр. ХХ ст. у Шполянському р-ну, Черкаської обл.

Входини. Новий будинок (так само як усе нове) становить небезпеку, тому у житло спочатку пускали kota. Спершу заходили старші – ті, хто за логікою життя перший піде з цього світу. На Поліссі через поріг перекидали клубок ниток, яка мала «зв'язати» «старе» і «нове», «зовнішнє» і «внутрішнє»⁷. Спочатку до нового помешкання вносили старі речі – особливо ті, що пов'язані з культом вогню (сковороду, кочергу). У такий спосіб ніби збивається стерильна новизна будинку.

Далі буде

⁷ У казках клубок показує дорогу на «той» світ.